



e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1
(Mayıs/May 2021)

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme

An Assesment of Ismā'īl Ḥaqqī Bursavī in His Work Titled Sharḥ Nukhbat al-fikar about Possible Causes of His Negative Attitude for 'Alī al-Qārī

Necmi Sarı

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University,
Faculty of Theology, Department of Hadith
Bolu/Turkey

necmisari@ibu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0910-7691

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 21 Ocak 2021

Kabul Tarihi: 1 Mart 2021

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2021

Yayın Sezonu: Bahar

Article Information

Article Type: Research Article

Date Received: 21 January 2021

Date Accepted: 1 March 2021

Date Published: 30 May 2021

Publication Season: Spring

<https://doi.org/10.33931/abuifd.866106>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by a special software and no plagiarism detected.

Atıf/Cite as

Sarı, Necmi. "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 1-26. <https://doi.org/10.33931/abuifd.866106>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology,
Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Şerhu Nuhbeti'l-fiker adlı eserinde, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eserinden çok fazla istifade ettiği anlaşılan, hatta intihal derecesine varacak seviyede bu eserden alıntılar yaptığı müşahade edilen Bursevî'nin bu eserinde göze çarpan en büyük problem Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye karşı takındığı olumsuz tavidir. Bursevî şerhinin hiçbir yerinde Ali el-Kârî ve eserin ismini zikretmemiş, hatta ondan söz ederken imalı ve alaycı bir üslup kullanmış, nadiren de olsa hakaret içeren ifadelerle ona işaret etmiştir. Bursevî'nin, Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavır, o dönemdeki nakil geleneğiyle veya Ali el-Kârî'nin şerhinin ismini zikretmeye ihtiyaç bırakmayan şöhretiyle açıklamak mümkün olmadığı gibi Ali el-Kârî'nin, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî karşıtı cephe olan Kadızâdeliler tarafında yer almasına bağlamak da mümkün gözükmemektedir. Zira Bursevî'nin *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* dışındaki bazı eserlerinde Ali el-Kârî ve eserinden ismen söz ettiğini tesbit etmiş bulunmaktayız. Buna ilâveten Bursevî'nin muhtelif eserlerinde, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i dışındaki diğer eserlerinden bahsederken bazen müellif ve eser ismi birlikte, bazen sadece müellif ismiyle, bazen de müellif ismi olmadan eser isimleriyle söz etmesi bu kanaatimizi destekler mâhiyettedir. Bu kanaatimizi destekleyen diğer bir husus da Bursevî'nin mezkur eserlerini te'lif ettiği tarihler dikkate alındığında, zaman içinde Ali el-Kârî hakkındaki düşüncelerinde olumludan olumsuz yöne veya olumsuzdan olumlu yöne doğru bir kayma olduğu ihtimalinin ortadan kalkmış olmasıdır. Bütün bu zikredilen hususlardan sonra Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavra neden olabileceğini düşündüğümüz tek bir sebep kalmaktadır ki o da Bursevî'nin kendi şerhinin, Ali el-Kârî'nin şerhinin gölgesinde kalmasını istemediği için böyle bir yöntem ve üslup benimsemiş olabileceği ihtimalidir. Bursevî bu eserin bilinmesini özellikle istememiş olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Ali el-Kârî, Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*.

An Assesment of İsmâ'îl Haqqî Bursavî in His Work Titled *Sharh Nukhbat al-fikar* about Possible Causes of His Negative Attitude for 'Alî al-Qârî

Abstract

The biggest problem in Bursavî's book *Sharh Nukhbat al-fikar* -which is understood that he benefited a lot from 'Alî al-Qârî's *Sharh Sharh Nukhbat al-fikar* and even made citation from this work at the level of plagiarism- is Bursavî's negative attitude against 'Alî al-Qârî. Bursavî did not mention the name of 'Alî al-Qârî and his work anywhere in the commentary, and even used an implied and sarcastic style when talking about him, and rarely pointed to him with insulting expressions. Bursavî's negative attitude towards 'Alî al-Qârî could not be explained by the tradition of the transplant at that time or by his reputation that did not require mentioning the name of 'Alî al-Qârî's commentary, as well as the views 'Alî al-Qârî put forward in most of the related discussion topics. It does not seem possible to attribute it to the side of the Kâdizâdeli movement, which is the anti-Muhyî'l-Dîn Ibn al-'Arabî front. Because we have determined that Bursavî mentions 'Alî al-Qârî and his work by name in some of his works, except *Sharh Nukhbat al-fikar*. After all these mentioned issues, there remains only one reason that we think that Bursavî's negative attitude towards 'Alî al-Qârî can cause this negative attitude, which is such a method because he does not want Bursavî's own commentary to remain in the shadow of 'Alî al-Qârî's commentary and It is possible that he may have adopted style. Bursavî may not have specifically wanted this work to be known.

Keywords: Hâdîth, Comment, 'Alî al-Qârî, Bursavî, *Sharh Nukhbat al-fikar*.

Giriş

İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Nüzhetu'n-nazar fi tevdîhi Nuhbeti'l-fiker'i üzerine yazılmış* birçok şerh vardır. Bu şerhlerden biri de 1063/1653-1137/1725 yılları arasında yaşamış olan Osmanlı âlimi İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerhidir (*Şerhu Nuhbeti'l-fiker*).¹ Bursevî bu şerhinde, ortaya koyduğu tasavvufî ve bâtinî yaklaşımlarının bir sonucu olarak zarûrî haller dışında ma'nen rivâyetin câiz olmadığına dair görüşü, makbûl (sahih ve hasen), zayıf ve mevzû hadislere bakışı, mevkûf hadisleri ele alışı, mukayyed sünnet anlayışı, hadis tesbitinde kullandığı bilgi kaynakları olan ahz anillah, ilhâm, keşif, insilâh, rüya ve yakaza, hadis tesbit ölçüleri olarak kullandığı âlimlerin ve büyük velîlerin eserlerinde bulunan hadisler, mânâsı doğru olan hadisler, kelâm-ı kibâr olan sözler ve mânâ âlemindeki hâdiseler gibi usûle yönelik konularda hadis âlimlerinden farklı bir metot izlemiştir.²

Başından sonuna kadar şerhinde, Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*³ adlı eserinden çok fazla istifade ettiği anlaşılan, hatta intihal derecesine varacak seviyede bu eserden alıntılar yaptığı müşahade edilen Bursevî'nin bu eserinde göze çarpan en büyük problem Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye (öl. 1014/1605) karşı takındığı olumsuz tavidir. Bursevî şerhinin hiçbir yerinde Ali el-Kârî ve eserinin ismini zikretmemiş, hatta ondan söz ederken imalı ve alaycı bir üslup kullanmış, nadiren de olsa hakaret içeren ifadelerle ona işaret etmiştir.

1. Bursevî'nin Yaşadığı Dönemde Medrese-Tekke Tartışmaları

Bursevî'nin yaşadığı dönem (1063/1653-1137/1725), öncesinde olduğu gibi Osmanlı'da vahdet-i vücûd müdâfii Muhyiddîn İbnü'l-Arabî⁴ (öl. 638/1240) ve eseri *Fusûsu'l-hikem* merkezli tartışmaların, medrese-tekke veya başka bir ifadeyle Kadızâdeliler-Sivâsîler kutuplaşmasının ekseninde yoğun bir şekilde yaşandığı dönemdir.⁵ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi sahiplenen başını Abdülmecîd Sivâsî

¹ *Nuhbetü'l-Fiker* şerhi ifadesiyle *Nüzhetu'n-Nazar* şerhi kastedilmektedir. bk. Necmi Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 114-118.

² Bu konular hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 155-308.

³ Bursevî, Ali el-Kârî'nin bu eserini *Şerhu'n-Nuhbe* olarak isimlendirmektedir. bk. Bursevî, İsmâil Hakkî, *Furûku Hakkî* [Mehmet Faruk Çifçi, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkî Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013)], 33, 66, 244; a.mlf., *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Abdüllatîf Hasen Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009), 8/545; 10/44. krş. Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 118.

⁴ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin bu konu hakkındaki görüşleri için bk. Değış b. Şebîb el-Acmî, *İbn Arabî akîdetuhu ve mevkîfu ulemâ'l-müslimîn minhu mine'l-karnî's-sâdis ile'l-karnî's-sâlis aşer* (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 1432/2011), 41-52.

⁵ İlgili dönem ve tartışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Mizânu'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (haz. Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 40-161, 162-164; a.mlf., *Fezleke-i Kâtib Çelebi* (İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1310), 2/183; Naîmâ, Mustafa, *Târîh-i Naîmâ (Ravzatü'l-hüseyn fi hulâsati ahbâri'l-hâfikayn)* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280), 6/219-220; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 3(1)/354-366; Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi* (Ankara: Otorite Yayınları, 2015), 200-201, 202-214, 245-293; a.mlf., "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema", *Sahn-ı Semân'dan Dârlüfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir*

Efendi'nin⁶ (öl. 1049/1639) çektiği Sivâsîler, genellikle Halvetiyye ve Bayramiyye tarikatına mensup sûfî meşrepli kimselerdir.⁷ Kadızâdeliler ise Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi⁸ (öl. 954/1547), İbrâhim el-Halebî Efendi⁹ (öl. 956/1549), Birgivî Mehmed Efendi¹⁰ (öl. 981/1573), Ali el-Kârî¹¹ (öl. 1014/1605), Abdürraûf

Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri, ed. Hidayet Ardar – Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2017), 438-439, 442-454; Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/100-102; Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Târikat Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 24-26; İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: OTTO, 2019), 65-66, 121-175; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 15, 65, 115-166; Aydın Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızâdeliler* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017), 114-116, 135-173; Çağfer Karadaş, “Sivâsîler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsîler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 30 Nisan-1 Mayıs 2010 Sivas, TSO Konferans Salonu* (2011), 107, 110-115, 118; Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler - Kadızâdeliler Mücadelesi”, *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 37-72; Ferhat Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Çorum 2002/1), 85-87, 106.

⁶ Cengiz Gündoğdu, “Sivâsî, Abdülmecid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/286-287; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 250-251; Karadaş, “Sivâsîler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, 114-115; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 80-82; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 101-102, 103-105.

⁷ Sivâsîler hareketinin önde gelen temsilcileri sırasıyla şu şahsiyetlerdir: Harekete ismini veren Abdülmecid Sivâsî Efendi (öl. 1049/1639), Abdülehad Nürî Efendi (öl. 1061/1651) ve Niyâzî-i Mısırî (öl. 1105/1694). bk. Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 14/100-102; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 211, 213, 215, 240-244, 245-267; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 35, 53-54, 67-68, 80-87; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 101-113.

⁸ Mehmet İpşirli, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/348-349; Osman Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları Çivizâde – Ebusu'ûd – Birgivî* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 59-65, 113-128, 153-178, 189-247, 307-374, 379-381; Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi”, 91, 97-98.

⁹ İbrâhim el-Halebî'nin (İbrâhim b. Muhammed el-Halebî), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hakkındaki görüşleri için *Ni'metü'z-zer'â fi nusratî's-şer'â*, nşr. Alî Rızâ b. Abdullah b. Alî Rızâ (Riyâd: Dârü'l-Mesîr, 1419/1998) ve *Tesfihü'l-gabî fi tenzihî İbn Arabî*, nşr. Ebü'l-Berâ' Alî Rızâ b. Abdullah b. Alî Rızâ el-Medenî (Kâhire: Dârü'l-Meâric, 1429/2008) adlı eserlerine bakılabilir. Ayrıca bk.: Şükrü Selim Has, “Halebî İbrâhim b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 218-229; a.mlf., “Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları”, 435, 438-439; Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi”, 98-99.

¹⁰ Emrullah Yüksel, “Birgivî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/192; Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, 24/100; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 229-245; Karadaş, “Sivâsîler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, 114-115, 116.

¹¹ Ali el-Kârî'nin (Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hakkındaki görüşleri için şu eserlerine bakılabilir: *er-Red ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd* nşr. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza (Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1415/1995) (*Vahdet-i Vücûd*, çev. Harun Ünal, İstanbul: Gümüş Ofset, 1995); *Risâle fi vahdeti'l-vücûd (Mecmûatü resâil fi vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde) (İstanbul 1294), 52-114; *Risâle fi tefâvuti'l-mevcûdât* (Berlin Ktp., 1639, 3369); *Ferrü'l-avn mimmen yeddaî (min müddeat) imâne (imâni) Fir'avn* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1186), vr. 7-35; (*Mecmûatü resâil fi vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde) (İstanbul 1294), 115-163; *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fi (hakkı) ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, nşr. Meshûr Hasen Selmân (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993). ayrıca bk. Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403; Cafer Karadaş, “Alî el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Bursa 1993), 290-299; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 256-264. Ali el-Kârî, Birgivî'den haberdardır. Zira Ali el-Kârî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye'yi gördüğünde kaleme aldığı ifade edilen methiyesinde Birgivî'yi “imamımız ve şeyhimiz” olarak niteler ve bu eserin içeriğinin yoldan sapma ve bid'at olduğunu söyleyenleri ise cahillikle suçlar. Manzûme fi medhi't-Tarikati'l-Muhammediyye li'l-Birgivî* (Süleymâniye Ktp., Dügümlü Baba, 150),

Münâvî¹² (öl. 1031/1622) ve harekete ismini veren Kadızâde Mehmed Efendi¹³ (öl. 1045/1635) gibi Muhyiddîn İbnü'l-Arabî karşıtı ulemâdır.¹⁴ Kendisi Bayramî-Halvetî-Celvetî bir sûfî olan Bursevî'nin,¹⁵ kendisi gibi Bayramî-Halvetî olan Sivâsîler¹⁶ tarafında yer aldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Bursevî'nin zaman zaman Kadızâdeliler hareketinin fikrî referanslarından ve büyüklerinden biri olarak görülen Birgivî Mehmed Efendi'nin¹⁷ *Vasiyetnâme ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserlerinde yer verdiği, bir kısmı aşağıda zikredilen bazı görüşlerine karşı çıkmış olması bu hususu destekler mâhiyettedir.¹⁸ 16. ve 17. yüzyıllarda Sivâsîler ve

vr. 1b-2a; (449), vr. 146b-147a. bk. Hüseyin Elmalı, "Birgivî Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler", *İmam Birgivî*, ed. Mehmet Şeker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 86-87, 94-96. Bu methiyenin Ali el-Kârî'ye âdiyetine yönelik geniş değerlendirme için bk. Necmi Sarı, "Birgivî'yi Öven Manzûmelerin Kritiği", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivî*, ed. Mehmet Bayyığıt - Mehmet Özkan - Ahmet Ali Çanakçı - Asem Hamdy Abdelghany (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 3/583-615.

¹² Abdürraûf Münâvî, kendisine nispet edilen övgü içerikli manzûmesinde Birgivî'yi "zamanın, hatta tüm zamanların âlimi, Acem'de ve Arab'da İslam'ın şeyhi" olarak vasıflandırır. *Birgivî'yi Öven Manzûmeler* (Süleymâniye Ktp., Dügümlü Baba, 449), vr. 147b-148a. bk. Elmalı, "Birgivî Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler", 85-86, 94. Bu methiyenin Abdürraûf Münâvî'ye âdiyetine yönelik geniş değerlendirme için bk. Sarı, "Birgivî'yi Öven Manzûmelerin Kritiği", 3/583-615.

¹³ Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler - Kadı-zâdeliler Mücâdelesini", 40-41; Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100-101; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 244-245, 248-254; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 53-54; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 61, 89; Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, 94, 112; Karadaş, "Sivâsîler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", 115; Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi", 105-107.

¹⁴ Kadızâdeliler hareketinin önde gelen temsilcileri sırasıyla şu şahsiyetlerdir: Harekete ismini veren Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635), Üstüvânî Mehmed Efendi (öl. 1072/1661), Vâni Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) ve damadı Feyzullah Efendi (öl. 1115/1703). bk. Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100-102; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 245-276, 279-293; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 28, 53-54, 67-80; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 61-100; Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, 92-104, 105-133; Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi", 105-107, 113.

¹⁵ Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 88-94; Zübeyir Akçe, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Edli Eseri (İnceleme-Metin)* (Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 44-47; Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği* (Konya: Ensar Yayıncılık, 2004), 25-27; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 35-36, 87; Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 112.

¹⁶ Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100-101; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 211, 213, 215, 240-244, 245-267; a.mlf., "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları", 445, 541; Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 35, 80-82; Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi", 105-106, 108-113.

¹⁷ bk. Kâtib Çelebi, *Mizânu'l-hak*, 162-164; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâiyü'l-fudalâ', Şekâiku Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/59-60; Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), 69-76, 116-117; Huriye Martı, *Birgivî Mehmet Efendi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 166-181; a.mlf., *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadis Şeyhi Birgivî Mehmed Efendi* (İstanbul: Dâru'lhadis, 2008), 173; Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin (929-981/1523-1573) Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 59-64; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 229-245; a.mlf., "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları", 436, 442-443, 444, 448-449, 452; Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100; İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 55, 63, 65, 77, 78, 129, 182, 183, 207; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 70, 74-75, 79, 89; Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızâdeliler*, 105, 108, 176, 177, 186; Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi", 105.

¹⁸ bk. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz* [Ramazan Müslu ve Ali Namı, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I ve II*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994)], 2/182. Birgivî'nin İbnü'l-Arabî'ye Şeyh-i Ekber yerine Şeyh-i Ekfer diyerek onu şiddetle eleştirdiğini belirten Bursevî, buna rağmen asrının fazilet sahibi şahsiyetlerinden biri olarak

Kadıızâdeliler arasında cereyan eden Muhyiddîn İbnü'l-Arabî merkezli bu tartışmaların şu konularda yoğunlaştığı görülmektedir: Dinî bilginin kaynağı (zâhir-bâtın ilmi) meselesi, vahdet-i vücûd görüşü, Firavun'un imanı meselesi, Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumu, Hızır aleyhi's-selâm'ın kimliği ve hayatı meselesi, Hz. İbrahim'in babası Âzer'in iman üzere ölüp ölmediği meselesi, tegannî ile Kur'ân okumak, semâ', raks ve deverânın dindeki yeri, kandil gecelerine ait namazlar (berât ve regâib namazları).¹⁹

2. Bursevî'nin Ali el-Kârî Hakkında Kullandığı İfadeler

Bursevî'nin şerhin metninde Ali el-Kârî'yi ima ederken kullandığı ifadeler bir hayli fazladır.²⁰ Bazı ifadeleri şunlardır: “Kim şöyle/şunu demişse/derse”,²¹ “Denildi ki”,²² “Şöyle denildiği gibi”,²³ “Vehmedildiği gibi/üzere”,²⁴ “Vehmedildiği/Vehmettiği gibi”,²⁵ “Şöyle vehmedildiğinden dolayı değil”,²⁶ “Şunu/böyle söyleyenin sözü”,²⁷ “Bazılarının sözünden anlaşılan”,²⁸ “Kim bunu şununla/böyle tefsîr etmişse”,²⁹ “Bazılarının şu sözüne gelince”,³⁰ “Bunun böyle oluşunu kim câiz görmüşse”,³¹ “Ancak kim şöyle demişse”,³² “Bazıları başka bir şart ziyadesinde bulundu”,³³ “Bazıları dedi ki”,³⁴ “Bazıları bunu böyle

gördüğü, Acem, Arap ve Rûm diyârlarının meşâhîr-i ulemâsından biri olmakla nitelediği Birgivî'den nakilde bulunmuştur. Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, 1/130-131.

¹⁹ Bu tartışma konuları için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm (Abdülfeţâh Ebû Gudde'nin takdimiyle) (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.), 553; Bursevî, *Manevî Ufuklar I Kitâbu'n-Necât*, 222-226; a.mlf., *Tamâmü'l-Feyz*, 1/23-24; 2/60-61, 107, 155, 182; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak*, 40-161, 95-101, 162-164; a.mlf., *Fezleke-i Kâtib Çelebi*, 2/183; Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ*, 6/219-220; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3(1)/354-366; Çavuşoğlu, “Kadıızâdeliler”, 24/100-102; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 200-201, 202-214, 245-293; a.mlf., “Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları”, 438-439, 442-454; Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 24-26; Baz, *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 65-66, 121-175; Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası*, 15, 65, 115-166; Tonga, *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadıızâdeliler*, 114-116, 135-173; Cafer Karadaş, “Sivâsiler-Kadıızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, 107, 110-115, 117-120; a.mlf., “Ali el-Kârî'nin Hayatı”, 290-299; a.mlf., “İsmail Hakkı Bursevî'nin İtikadî Görüşleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Bursa 1999), 266-268; Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403; Yusuf Şevki Yavuz – Çağfer Karadaş, “İsmâil Hakkı Bursevî İtikadî Görüşleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/108-110; Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler - Kadı-zâdeliler Mücadelesi”, 37-72; Mehmet Karagöz, “Osmanlı Fikir Hayatında Kadıızâdeliler Hareketi”, *Türkler* 11 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 65-148; Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi”, 85-87, 106.

²⁰ Nitekim Necmi Sarı tarafından *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* adıyla yapılan doktora çalışmasının ilgili dipnotlarında, Bursevî'nin bu ifadelerle Ali el-Kârî'yi kastettiği belirtilmiştir.

²¹ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey/BEYBEK, Genel, 35-37), vr. 1/4a; 1/60a; 1/75b; 1/173a; 1/196a; 2/26b; 2/36a.

²² Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/35a; 1/153b.

²³ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/166a; 1/184a.

²⁴ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/54b; 1/99a,b; 1/124b; 1/200a; 2/2b; 2/27a.

²⁵ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/67b; 1/71b.

²⁶ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/112b.

²⁷ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/94a; 1/107b.

²⁸ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/96a.

²⁹ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/108a.

³⁰ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/116b; 1/210b-211a.

³¹ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/117a.

³² Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/175b.

³³ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/40a.

³⁴ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/139a; 1/189b; 1/194a; 1/197a; 2/31a; (Kasıdecizâde, Süleymâniye Ktp., 46), vr. 421a.

zabtettiler”,³⁵ “Bazı ehl-i fen açıkça ifade etti ki”,³⁶ “Böylece şu söylenen husus defedilmiş oldu”,³⁷ “Böylece şunu diyenin sözü”,³⁸ “Bazılarının şu sözü”,³⁹ “Şunu kim demişse”,⁴⁰ “Bazı şârihler dedi ki”.⁴¹

Alaycı bir üslupla Ali el-Kârî'den bahsederken kullandığı ifadeler de şunlardır: “O (Ali el-Kârî) asıl itibarıyla İbn Hacer'in sözünü anlamadı.”,⁴² “Bizde olan (ilim) onda (Ali el-Kârî'de) yoktur.”,⁴³ “O (Ali el-Kârî) boş söz söyledi.”⁴⁴

Bursevî'nin hakaret içeren ifadelerinden bazıları ise şunlardır: “Çünkü bazı ahmaklar”,⁴⁵ “Bazı illet (hastalık) ehli”,⁴⁶ “O (Ali el-Kârî) öyle bir tekellüf etti ki, ağız onu sümkürüyor. Tıpkı acı zehir gibi.”,⁴⁷ “Bazı evhâm sahipleri”,⁴⁸ “İnsanların, öyle olmadığı halde kendisine güvendiği bazı kimselerin (Ali el-Kârî'nin) tercih ettiği gibi.”⁴⁹

Nadiren de olsa Bursevî'nin ima içeren bir ifade kullanmadan Ali el-Kârî'ye reddiye verdiği görülmektedir.⁵⁰

3. Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Sebepleri

Bursevî'nin şerhin metninde Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavrı, o dönemdeki nakil geleneğiyle veya Ali el-Kârî'nin şerhinin ismini zikretmeye ihtiyaç bırakmayan şöhretiyle açıklamak mümkün değildir. Zira Bursevî'nin şerhinde Ali el-Kârî'den bahsederken kullandığı üslup yukarıda geçtiği gibi imalı ve alaycı hatta hakaret içeren bir üsluptur.

Yukarıdaki tartışma konularından hareketle Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavrı anlamamızı sağlayacak bazı muhtemel sâiklere değinmek yerinde olacaktır. Bu sâikler şunlardır:

3.1. Ali el-Kârî'nin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî Eleştirisi

Ali el-Kârî'nin kelâmcıların yanısıra sûfiyyeden aşırı gidenleri, özellikle de Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi (öl. 638/1240) eleştirmesi, hatta daha da ileri giderek onu küfürle itham etmesi.⁵¹ Ali el-Kârî'nin, İbnü'l-Arabî eleştirisinin temelinde şu hususlar bulunmaktadır:

-
- 35 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/201a.
 36 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* Kasîdecizâde, vr. 352b.
 37 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/198a.
 38 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/203a.
 39 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/204a; 2/13b.
 40 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 2/3a.
 41 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (Kasîdecizâde), vr. 368a; 417a.
 42 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/78a.
 43 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/108a.
 44 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/175b.
 45 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/155b.
 46 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/157b.
 47 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/173a.
 48 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/177a; (Kasîdecizâde), vr. 116a.
 49 Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 2/25b.
 50 bk. Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/160b; 173b; (Kasîdecizâde), vr. 355a.
 51 Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403.

a. Dinî bilgiye kaynak olarak Kitap ve Sünnet dışında ilhâm, keşif, rüya, yakaza ve insilâh gibi başka yollar kabul eden görüşe eleştirisi. İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî gibi birçok sūfînin başvurduğu bu metodu⁵² yanlış bulan Ali el-Kârî, doğru yolun ancak Kitap, Sünnet ve icmâya dayanan yol olduğunu, onun dışındaki yolların ise sorunlu olduğunu belirtmiştir.⁵³ Başta *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eseri olmak üzere hemen hemen bütün eserlerinde edille-i şer'iyeye'yi kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan ibaret gören Ali el-Kârî⁵⁴, mutasavvıfların bu konudaki görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır.⁵⁵ Örneğin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı eserinde keşif ve ilhâmın dinî ilimlerin tahsilinde delil olamayacağı hususunu⁵⁶ İbn Hacer'in "İctihâd eseri olmayan haberlerde de sahâbeyi bunlara vâkıf kılan Hz. Peygamber'den başkası olamaz." ifadesini açıklarken şöyle dile getirmektedir: "Keşif ve ilhâma gelince, bunlarda yanılma ihtimali bulunduğundan dolayı her ikisi de araştırmanın dışındadır."⁵⁷

Bu hususta İbnü'l-Arabî ve Gazzâlî çizgisinde olan Bursevî'nin bu konulara yönelik görüşlerine birçok çalışmada ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.⁵⁸

b. Vahdet-i vücûd felsefesine reddiyesi.⁵⁹ Ali el-Kârî bu gayeyle *er-Red ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd* adında bir risâle kaleme almıştır.⁶⁰ Bu risâle, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* adlı eserine reddiyedir. Ali el-Kârî yirmi dört görüşünden dolayı İbnü'l-Arabî'yi şiddetli bir şekilde eleştirir hatta tekfir eder. Ali el-Kârî başka eserlerinde de bu hususa işaret eder.⁶¹

52 Bu görüş için bk. Değâş b. Şebîb el-Acmî, *İbn Arabî akîdetuhu ve mevkuflu ulemâ'l-müslimîn minh*, 174-177; Abdullah Aydınlı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1986), 89-92; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 135-140; Cafer Karadaş, *İbn Arabî'nin İtikadî Görüşleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 53-55; a.mlf., "Muhyiddin İbn Arabî'nin İtikadî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)* 9/21 (2007), 68-70; a.mlf., "İsmail Hakki Bursevî'nin İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Bursa 1999), 266; a.mlf., "Sivâsiler-Kadıızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", 117, 118.

53 Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 292.

54 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 220, 382-383, 406, 443, 447, 497, 675, 782.

55 Özel, "Ali el-Kârî", 2/403; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 280.

56 Ali el-Kârî'nin bu konu hakkındaki görüşü için bk. Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı*, 166-167.

57 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 553.

58 bk. Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, 96-143; Sarı, *İsmail Hakki Bursevî'nin Şerhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 241-279.

59 İbnü'l-Arabî'nin bu görüşünün eleştirisi için bk. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 202-214; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn* (İstanbul: Diyanet İşleri Reislîği Yayınları, 1960), 2/504.

60 Ali el-Kârî, *er-Red ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd*, nşr. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza (Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1415/1995) (*Vahdet-i Vücud*, çev. Harun Ünal, İstanbul: Gümüş Ofset, 1995). Halil İbrahim Kutlay bu kitabı *Reddül-Fusûs* ismiyle verirken (Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî ve eseruhu fi ilmi'l-hadis* [(Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987), 121-122]), Cağfer Karadaş *Mecmûatü resâil fi vahdeti'l-vücûd* (İstanbul 1294, 52-114) adlı mecmûaya itimaden *Risâle fi vahdeti'l-vücûd* olarak isimlendirmektedir. Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 292.

61 bk. Ali el-Kârî, *Şemmü'l-avârız fi zemmi'r-Revâfiz*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Ammân: ed-Dârü'l-Eseriyye, 2008), 53-56, 140; a.mlf., *Ferrül-avn mimmen yeddaî (min müddeai) imâne (imâni) Fir'avn (Mecmûatü resâil fi vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde) (İstanbul 1294), 139; a.mlf., *el-Mukaddimetü's-sâlime fi havfi'l-hâtîme*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî - Ammân: Dâru Ammâr, 1409/1989), 31-33; a.mlf., *et-Tecrid fi i'râbi kelimeti't-tevhid ve mâ yeteallaku bi ma'nâhâ mine't-temcîd*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî - Ammân: Dâru Ammâr, 1411/1991), 32.

c. Firavun'un ölmeden önce iman ettiği görüşüne⁶² reddiyesi. Ali el-Kârî'nin *Ferrû'l-avn mimmen yeddaî (min müddeai) îmâne (îmâni) Fir'avn* adlı risâlesi⁶³ Firavun'un iman ettiğini savunan Celâlüddîn Muhammed ed-Devvânî'nin (öl. 908/1502) *Risâle fi îmâni Fir'avn* adlı eserine⁶⁴ reddiye mâhiyetinde yazılan bir şerhtir.⁶⁵ Eserde Firavun'un iman ettiğini savunan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî⁶⁶ ve onun savunucusu ed-Devvânî şiddetle eleştirilmiştir.⁶⁷ Ali el-Kârî'nin bu hususta İbn Teymiyye'den (öl. 728/1328) etkilendiğini söylemek mümkündür.⁶⁸ Nitekim İbn Teymiyye bu konu hakkında *Risâle fi'r-reddi alâ İbn Arabî fi da'vâ îmâni Fir'avn* adında bir risâle yazmıştır.⁶⁹

Bursevî, "Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen âdeti budur. İşte o zaman kâfirler hüsrana uğrayacaktır."⁷⁰ mealindeki âyetten hareketle genel olarak ye's halindeki imanı⁷¹ özel olarak da ye's halinde iman eden Firavun'un imanını⁷² kabul etmemek suretiyle takipçisi olduğu İbnü'l-Arabî'ye aykırı düşmüştür.⁷³

⁶² Bu meselenin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye nispetinde ihtilaf bulunmaktadır. Firavun'un imanının sahih olduğu görüşünün Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye nispeti hakkında geniş bilgi için bk. Kâtib Çelebi, *Mîzânul-hak*, 95-101; Süleyman Aydın, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Firavun'un İmânı Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (Çorum 2014/2), 126-129, 131-134, 144-145; Mahmut Çınar, "Ye's ve Be's Halinde İmânın Hükümü: Firavun'un İmânı Örneği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi] [MÜİFD]* 41 (İstanbul 2011/2), 124, 126-127, 127-133, 140, 141-142; Fikret Soyol, *Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un İmânı Konusundaki Görüşleri ve Ali el-Kârî'nin Eleştirisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 50-56, 90; Ömer Faruk Harman, "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/120-121; Ali Namlı, "XVIII. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Tartışmak: İsmâil Hakkı Bursevî'nin Firavun'un İmanı Meselesine Yaklaşımı", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* (İstanbul: İsar Yayınları, 2018), 477-483, 488.

⁶³ (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1186), vr. 7-35; (*Mecmûatü resâil fi vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde) (İstanbul 1294), 115-163.

⁶⁴ Devvânî, Celâlüddîn Muhammed ed-Devvânî, *Risâle fi îmâni Fir'avn* (Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, 929). Bu eser hakkında bilgi için bk. Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/260; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 207, 257-258.

⁶⁵ Mustafa Akman, "Firavun'un İmânı Konusunda Celâleddin ed-Devvânî ile Ali el-Kârî Arasındaki Polemik", *II. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, 9-11 Şubat 2018, Şanlıurfa* (Şanlıurfa 2018), 15-20.

⁶⁶ bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/84 (Yûnus 10/91 âyetinin tefsiri). İbnü'l-Arabî'nin bu görüşünün eleştirisi için bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/83-85 (Yûnus 10/91-92 âyetlerinin tefsiri); Süleyman Aydın, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Firavun'un İmânı Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (Çorum 2014/2), 121-148; Mahmut Çınar, "Ye's ve Be's Halinde İmânın Hükümü: Firavun'un İmânı Örneği", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi] [MÜİFD]* 41 (İstanbul 2011/2), 121-142; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 207, 249, 251, 258.

⁶⁷ Anay, "Devvânî", 9/260; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 257-258.

⁶⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/504.

⁶⁹ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Risâle fi'r-reddi alâ İbn Arabî fi da'vâ îmâni Fir'avn* (*Câmiu'r-resâil* içinde), nşr. Muhammed Reşâd Sâlim (Cidde: Dârü'l-Medenî, 1405/1984), 1/203-216. Ayrıca bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, cem ve tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1412/1991), 2/362-380.

⁷⁰ el-Gâfir (el-Mü'min) 40/85. Ayrıca bk. Yûnus 10/90-92.

⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/245-248 (el-Gâfir/el-Mü'min 40/85 âyetinin tefsiri); a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb* (İstanbul 1256), 61, 67.

⁷² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/82-85 (Yûnus 10/90-92 âyetlerinin tefsiri).

⁷³ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Rûhu'l-beyân*, 8/245-248 (el-Gâfir/el-Mü'min 40/85 âyetinin tefsiri); 4/82-85 (Yûnus 10/90-92 âyetlerinin tefsiri); a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, 61, 67; a.mlf., *Ferâhu'r-râh* (*Şerhu'l-Muhammediyye*) (İstanbul 1294), 1/373-374; a.mlf., *Tamâmü'l-Feyz*, 1/134;

d. Ali el-Kârî'nin Hz. Peygamber'in anne ve babasının âhiretteki durumuna ilişkin olarak⁷⁴, Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) nispeti tartışmalı olan *el-Fıkhü'l-ekber* adlı eserde⁷⁵ geçen "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in anne ve babası küfür üzere öldüler, amcası ve Hz. Ali radiyallâhu anh'ın babası Ebû Tâlib de kâfir olarak öldü."⁷⁶ şeklindeki ifadeye dayanarak Ebeveyn-i Rasûl'ü kâfir görmesi. Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in ebeveyninin mü'min olmadıklarına dair görüşünü desteklemek, Süyûtî (öl. 911/1505) ve İbn Kemâl (Kemalpaşazâde),⁷⁷ (öl. 940/1534) gibi karşıt görüş sâhibi âlimlere reddiye vermek maksadıyla *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fî (hakkı) ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm*⁷⁸ adında bir risâle kaleme almıştır.⁷⁹ Bu risâlede Kemalpaşazâde'nin "Özetle bu konu, akâid konularından değildir."⁸⁰ sözüne karşı "Muazzam muteber İmâm Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber* adlı eserinin sonlarında zikrederek akâidin konusu saydığı bir mesele nasıl akâid konusu olmaz?"⁸¹ diye itiraz ederek Ebû Hanîfe'ye olan bağlılığını ortaya

a.mlf., *el-Vâridât* (İnebey/BEYBEK, Genel, 67), vr. 87b. Ayrıca bk. Namı, "XVIII. Yüzyılda İbnü'l-Arâbî'yi Tartışmak", 483-488, 488-489.

⁷⁴ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 4/533-552.

⁷⁵ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kevserî, Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Ebû Hanîfe'nin *el-Âlim ve'l-müteallim* adlı eserine yazdığı mukaddime" (Kâhire 1368/19499, 6-7; Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dînî Konumuna Dâir Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Sakarya 2009), 1-27; a.mlf., "Ebeveyn-i Resul Tartışmalarında Zahidü'l-Kevserî'nin Yeri ve Bir Hatanın Düzeltmesi, *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu 24-25 Kasım 2007*, 591-602; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 262-265; Karadaş, "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", 117, 119-120; Abdullah Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri = The Works of Ottoman Scholars on Abu Hanifa's Article of Faith", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi II 14/28* (İstanbul 2016), 173-175; Şerafettin Gölcük – Adil Bebek, "el-Fıkhü'l-ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/544-546.

⁷⁶ Ali el-Kârî, *Minahu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fıkhü'l-ekber (Şerhu Kitâbi'l-Fıkhü'l-ekber)*, nşr. Vehbî Süleymân Gâvcî (Nâsirin *et-Ta'likü'l-müyesser alâ şerhi'l-Fıkhü'l-ekber*'i ile birlikte) (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998), 310-211; Ebü'l-Müntehâ, Ahmed b. Muhammed el-Mağnisâvî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber* (İstanbul 1278), 45; Beyazîzâde, Ahmed b. Hasen el-Bosnevî, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâmi Ebî Hanîfe*, nşr. İlyas Çelebi (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1416/1996), 143 (*İmam Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, 143).

⁷⁷ Kemalpaşazâde (Şemseddin Ahmed) bu konu hakkında *Risâle fî hakkı ebeveyi'n-Nebî* adında bir risâle yazmıştır. Bu risâle Ahmed Cevdet tarafından *Resâl-i İbn Kemâl* adıyla 1316/1898 yılında İstanbul İkdâm Matbaasında risâleler mecmûası içinde yedinci risâle olarak neşredilmiştir (77-91). Ali el-Kârî, Kemalpaşazâde'nin bu risâlede ortaya koyduğu görüşlere müstakil bir başlık altında reddiye vermiştir. bk. *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fî Ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993), 137-146. Kemalpaşazâde'nin bu risâlesi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, *Ebeveyn-i Resûl Risâleleri* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005), 257; a.mlf., "Kemâl Paşazâde ve "fî Hakkı Ebeveyni'n-Nebî" Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirmesi", *EKEV Akademi Dergisi –Sosyal Bilimler–*, 9/22 (Erzurum 2005), 127-142; Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 119, 121-122.

⁷⁸ (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, 298); nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993). bk. Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri", 209.

⁷⁹ Ali el-Kârî'nin bu konu hakkındaki görüşünün uzun bir değerlendirmesi için bk. Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, 106-112; Akçay, *Ebeveyn-i Resûl Risâleleri*, 102-188, 214-226.

⁸⁰ İbn Kemâl, *Risâle fî hakkı ebeveyi'n-Nebî*, 91. krş. Ali el-Kârî, *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam*, 141.

⁸¹ Ali el-Kârî, *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam*, 141.

koymuş ve konuyla ilgilenen birçok âlimin aksine konuyu itikâdî temel bir mesele kabul etmiştir. O, Ebû Hanîfe'nin mezkur sözünü şöyle açıklamıştır: “İmâmın bu ifadesi, Ebeveyn-i Rasûl'ün iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Hz. Peygamber'in her ikisi için Allah'a dua ettiğini, bunun üzerine Allah'ın ikisini de diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddiyedir. Hiç kuşkusuz bu söz, Hz. İmâm tarafından söylenmiştir. Bu konuda maksat, zannî rivâyetle değil, ancak kat'î delille anlaşılabilir. Çünkü bu husus, bir itikâd konusu olduğu için zanniyyâtla amel edilmez, zayıf âhâd hadisler ve vehmiyyât kabilinden rivâyetlerle yetinilemez. Hiç şüphesiz bilinen en temel ilke şudur ki insanoğlundan hiç kimse Kitap, mütevâtir sünnet, icmâ-ı ümmetten delil sâbit olmadıkça başka bir kimse hakkında cennetlik olduğu veya cehennemlik/kâfir olduğu hakkında hüküm veremez.”⁸² Ali el-Kârî diğer bir eseri olan *Şerhu'l-Fikhi'l-ekber*'de Ebû Hanîfe'nin bu ifadesi hakkında şu açıklamada bulunmuştur: “İmâmın bu ifadesi, Ebeveyn-i Rasûl'ün iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın ikisini de diriltip iman ettiklerini ve iman makâmında ruhlarını teslim edip öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddiyedir. Ben bu mesele hakkında müstakil bir risâle yazıp, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) Hz. Peygamber'in ebeveyninin diriltileceği ve Hz. Peygamber'e iman ettikten sonra tekrar âhirete intikal ettirileceklerine dair hadislere (ihyâ hadisleri)⁸³ dayanan görüşünü⁸⁴ takviye etmek amacıyla üç risâlesinde⁸⁵ zikrettiği hususları Kitap, sünnet, kıyas ve icmâ-ı ümmet'ten topladığım üzerinde ittifak edilen delillerle çürüttüm. Bu meselede garip olan husus, Hanefîlerden bazı câhil kimselerin İmâm'ın bu sözüyle ilgili açıklamalarından dolayı beni ayıplayıp kınamaları, hatta bu sözü İmâm-ı A'zam'ın makâmına lâıyk görmemeleridir. Oysa onların bu yaptığıyla “Mushaftan Allah Teâlâ'nın “*Sonra (Rabbiniz) Arş'a istivâ etti*”⁸⁶ buyruğunu silmeyi arzu ettim.” diyen sapkın Cehm b. Safvân'ın (öl. 128/745-46) ifadesi arasında hiçbir fark yoktur. Yine onların bu tavrıyla diğer bir sapkın olan Ahmed b. Ebî Duâd el-Kâdî'nin (öl. 240/854) Halife Me'mûn'dan (öl. 218/833) Kâbe'nin örtüsünün üzerine “*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*”⁸⁷ yazılmasını istemesi ve Râfızîler'in en büyüğünün

⁸² Ali el-Kârî, *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam*, 62-63.

⁸³ İhyâ hadislerine ilişkin kısa bir değerlendirme için bk. Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”. *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 425-427; Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 117-122.

⁸⁴ Süyûtî'nin bu konu hakkındaki görüşlerinin kısa bir değerlendirmesi için bk. Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 117-121.

⁸⁵ Ali el-Kârî, *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fî Ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm* adlı eserini Süyûtî'nin üç risâlesinde zikrettiği hususlara cevap olarak yazdığını belirtir. bk. Ali el-Kârî, *Minahu'r-Ravzi'l-Ezher*, 310; a.mlf., *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, nşr. Cemâl Aytânî (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 4/217; a.mlf., *Şerhu's-Şifâ fî hukûki'l-Mustafâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/605, 651; 2/447. Süyûtî'nin (Celâluddîn es-Süyûtî) bu konu hakkında te'lif ettiği eser sayısı altıdır: *Mesâlikü'l-Hunefâ fî Vâlideyi'l-Mustafâ, ed-Derecü'l-Münîfe fî'l-Âbâi's-Şerîfe, el-Makâmetü's-Sündüsiyye fî'n-Nisbeti'l-Mustafaviyye, et-Ta'zîm ve'l-Minne fî Enne Ebevey Rasûlillâh fî'l-Cenne, Neşrü'l-Alemeyni'l-Münîfeyn fî İhyâi'l-Ebeveyni's-Şerîfeyn, es-Sübülü'l-Celiyye fî'l-Âbâi'l-Âliyye*. Bu risâlelerin hepsi *er-Resâilü't-tis'u* içinde ilk altı risâle olarak basılmıştır (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1380/1961). Bu risâleler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Akçay, *Ebeveyn-i Resûl Risâleleri*, 189-214; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, 4/539-548; Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, 117.

⁸⁶ el-A'râf 7/54.

⁸⁷ eş-Şûrâ 42/11.

‘İçerisinde Hz. Ebû Bekir’in (öl. 13/634) sıfatı⁸⁸ bulunan mushaftan ben ber’îyim’ sözü arasında da hiçbir fark yoktur.”⁸⁹ Ali el-Kârî aynı hususa başka eserlerinde de muhtelif vesilelerle temas etmiştir.⁹⁰

Süyûtî gibi Bursevî de Hz. Peygamber’in ebeveyninin diriltileceği ve Hz. Peygamber’e iman ettikten sonra tekrar âhirete intikal ettirilecekleri görüşündedir.⁹¹

e. Hızır aleyhi’s-selâm’ın kimliğine yönelik olarak onun velî olduğu görüşüne reddiyesi.⁹² Ali el-Kârî’ye göre Hızır aleyhi’s-selâm velî değil, nebîdir/peygamberdir ve hâlâ hayattadır, ölmemiştir.⁹³ Ali el-Kârî bu görüşünü desteklemek için *Keşfü’l-hidr an emri’l-Hidr* adında⁹⁴ bir risâle kaleme almıştır.⁹⁵

⁸⁸ Allah’ın Hz. Ebû Bekir’i övdüğü şu âyete işaret edilmektedir: “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” et-Tevbe 9/40.

⁸⁹ Ali el-Kârî, *Minahu’r-ravzi’l-ezher*, 310-311. bk. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 264.

⁹⁰ Ali el-Kârî, *Şemmü’l-avâriz*, 51-53; a.mlf., *el-Mukaddimetü’s-sâlime fî havfi’l-hâtıme*, 18; a.mlf., *Mirkâtü’l-meftâh*, 4/216-217; a.mlf., *Şerhu’s-Şifâ fî hukûki’l-Mustafâ*, 1/605, 651; 2/447; a.mlf., *Edilletü Mu’tekadi Ebî Hanîfete’l-A’zam*, 62-63.

⁹¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/219-220 (el-Bakara 2/119 âyetinin tefsiri); 3/546-548 (et-Tevbe 9/116 âyetinin tefsiri); 7/237 (el-Ahzâb 33/57 âyetinin tefsiri). bk. Yusuf Şevki Yavuz – Çağfer Karadaş, “İsmâil Hakkı Bursevî İtikâdî Görüşleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/109. Bursevî *Tefsir*’inde az önce işaret edilen yerlerde sadece Hz. Peygamber’in ebeveyninin değil aynı zamanda fetret ehlinden gördüğü Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib ve dedesi Abdülmuttalib’in de öldükten sonra diriltilecekleri ve Hz. Peygamber’e iman ettikten sonra tekrar âhirete intikal ettirilecekleri görüşündedir. *Rûhu’l-beyân*’ın Türkçe çevirisinde el-Bakara 2/119 âyetinin tefsirinde büyük eksiklik vardır. Muhalif görüşe hiç yer verilmemiştir. bk. *Rûhu’l-Beyân Kur’an Meâli ve Tefsiri*, çev., Heyet (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011-2016), 1/582-583.

⁹² Hızır’ın velî olup hâlâ hayatta olduğu görüşünün eleştirisi için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr ez-Zürâ’î ed-Dımaşkı, *el-Menâru’l-münîf fi’s-sahîhi ve’d-da’f*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu’allimî-Mansûr b. Abdülazîz es-Simârî (Riyâd: Dâru’l-Âsime, 1416/1996), 50 56, No: 11; İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-’Askalânî, *ez-Zehrû’n-nadr fî nebe’i (hâli)’l-Hadr*, nşr. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: Mektebetü Ehli’l-Eser, 1425/2004) (*Rivâyet İlimleri Açısından Hızır’ın Nübüvvet ve Hayat Meselesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2006); Ali Akpınar, “Şemseddin Sivasî’ye Göre Hz. Hızır’ın Kimliği / Mahiyeti”, *Osmanlılar Döneminde Sivas: Sempozyum Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007 2 (2007), 121-136; Muhittin Uysal, “Tespit ve Yorum Bakımından Hızır’la İlgili Haberler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Konya 2000), 337-366.

⁹³ Ali el-Kârî, *Minahu’r-ravzi’l-ezher*, 182, 340-341; a.mlf., *er-Red ale’l-kâilîn bi vahdeti’l-vücûd*, 62-63.

⁹⁴ Halil İbrahim Kutlay (*el-İmâm Alî el-Kârî*, 125) ve Çağfer Karadaş (“Alî el-Kârî’nin Hayatı”, 292) bu risâleyi *Keşfü’l-Hidr fî Hâli’l-Hidr* ismiyle kaydetmiş olmalarına rağmen Ali el-Kârî risâlesinin isminin *Keşfü’l-Hidr an Emri’l-Hidr* olduğunu belirtmektedir. Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa fî’l-ahbâri’l-mevzûa (el-Mevzûatü’l-kübrâ)*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1406/1986), 422-423. Eser, *el-Hazer fî emri’l-Hadr* adıyla basılmıştır.

⁹⁵ (Süleymaniye Ktp., Fatih, 5327); (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1446); (Ârif Hikmet, 82/24, 211/9); *el-Hazer fî emri’l-Hadr*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru’l-Kalem - Beyrut: Dâru’ş-Şâmiyye, 1411/1991).

Bursevî de Hızır aleyhi's-selâm'ın bâtinî bilgilere göre hareket eden bir peygamber olduğunu ve hâlâ hayatta olduğunu savunmaktadır.⁹⁶ Nitekim Bursevî birkaç kez Hızır aleyhi's-selâm ile görüştüğünü söylemektedir.⁹⁷

f. Hz. İbrahim'in babası Âzer'in iman üzere öldüğü görüşüne reddiyesi.⁹⁸ Ali el-Kârî ulemânın kâhir ekseriyetle kabul ettiği gibi Hz. İbrahim'in babası Âzer'in küfür üzere öldüğü görüşündedir.

Bursevî de bu görüştedir.⁹⁹ Ali el-Kârî, *Edilletü Mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fî Ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm* adlı eserinde aksi görüş sahiplerine müstakil bir başlık altında reddiye vermiştir.¹⁰⁰

g. Tegannî ile Kur'ân okumanın, zikir esnasında semâ', raks ve deveran etmenin¹⁰¹ câiz olduğu görüşünü eleştirmesi. Ali el-Kârî bu görüşü eleştirmek ve bu konuda izlenmesi gereken orta yolu göstermek amacıyla tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-İ'tinâ' bi'l-gınâ' fi'l-fenâ'*¹⁰², *Fethu'l-esmâ' fî şerhi's-semâ'*¹⁰³ ve *Risâle fi's-semâ' ve'l-gınâ'*¹⁰⁴ adında üç risâle kaleme almıştır.

Bursevî gerek tegannî ile Kur'ân okumayı gerekse zikir esnasında semâ', raks ve deverân etmeyi câiz görür, muhalifleri eleştirir.¹⁰⁵

⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/269-275 (el-Kehf 18/65 âyetinin tefsiri); a.mlf., *Kitâbü'n-Netîce*, nşr. Ali Namlı-İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 1/459-463; a.mlf., *Manevî Ufuklar II Kitâbu'l-Hitâb*, sadeleştiren İ. Turgut Ulusoy (İstanbul: Hisar Yayınları, 1983), 332-334; M. Necmettin Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kissası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Isparta 1998), 97.

⁹⁷ Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 2/84; a.mlf., *Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyye (Silsile-i Celvetiyye, Silsilenâme-i Celvetî)* (Millet Ktp., Şer'îye, 1040), vr. 83b (İlyas Efendi, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyye'si*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 83b. krş. Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 54, 91; a.mlf., "Kendi Dilinden İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Trabzon 2015), 152.

⁹⁸ Kadir Gömbeyaz, "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri", *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-* (Bursa 2011), 205-211; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 207.

⁹⁹ Bursevî, İbnü'l-Arabî'den farklı olarak ulemânın kâhir ekseriyetle kabul ettiği gibi Hz. İbrahim'in babası Âzer'in küfür üzere öldüğü görüşündedir. bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/57-59 (el-En'âm 6/74 âyetinin tefsiri); 3/545-546 (et-Tevbe 9/114 âyetinin tefsiri).

¹⁰⁰ bk. 134-137. Ayrıca bk. 120-122.

¹⁰¹ Bu konu hakkındaki tartışmalar için bk. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 248-249, 251, 269; Karadaş, "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", 117.

¹⁰² Eser hakkında bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 128; Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 295.

¹⁰³ Eser hakkında bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 132-133; Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 296. Eser Şinasi Kaya tarafından *Ne İfrat Ne Tefrit Musikî Hakkında Tam Tespit* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Samsun 1414/1993).

¹⁰⁴ Eser için bk. (Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, 1690/28).

¹⁰⁵ bk. Bursevî, *Manevî Ufuklar I Kitâbu'n-Necât*, 222-226; a.mlf., *Temâmü'l-Feyz*, 1/23-24; II, 60-61, 107, 155, 182. Ayrıca bk. Mehmed Ali Aynî, *İsmail Hakkı Bursalı ve Rûhu'l-Beyân Müellifi*, nşr. İsmail Dervişoğlu (İstanbul: Büyüyen Ay, 2013), 267-271.

h. Kandil gecelerine ait namazların özellikle de berât, regâib ve miraç namazlarının¹⁰⁶ meşru olduğu görüşünü eleştirmesi¹⁰⁷. Ali el-Kârî bu görüşü eleştirmek ve bu konuda izlenmesi gereken orta yolu göstermek amacıyla *el-Edeb fî Receb*,¹⁰⁸ *Risâle fîmâ yeteallaku bi leyleti'n-nısfî min Şa'bân ve Leyleti'l-kadr*¹⁰⁹ ve *el-Mevridü'r-revî fî'l-mevlidi'n-nebevî*¹¹⁰ adında üç risâle kaleme almıştır.

Bursevî, Berât, Regâib ve Kadir gibi mübarek gecelerde bu gecelere has namaz kılınacağını savunur ve bu namazlara karşı çıkanlara ve özellikle de Nevevî'ye (öl. 676/1277) şiddetli eleştirilerde bulunur.¹¹¹

3.2. Ali el-Kârî'nin Bid'at ve Hurafelerle Mücadelesi

Dönemindeki bid'at ve hurafelerle yoğun bir şekilde mücadele eden ve bundan dolayı asrın müceddidi olarak anılan¹¹² Ali el-Kârî'nin, itikâdî konuları ele alıp bakımından Selef'in yöntemini benimsemesi.¹¹³ Ahmet Özel onun bu yönüne "İtikâdî konularda Selefîyye'nin görüşlerini benimsemiş, bu sebeple kelâm ve tasavvuf konularındaki aşırı temâyüllere karşı çıkmıştır"¹¹⁴ diyerek dikkat çekmiştir.

el-Fıkhu'l-ekber üzerine yazdığı şerh Kadızâdeliler çevresinde yaygın olan Ali el-Kârî, Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaşmış, felsefeyle ve bid'at ehlinin söz ve görüşleriyle kirlenmiş kelâma karşı çıkmıştır. Şerhin girişinde kelâm ilminin gaye ve önemine dikkat çeken Ali el-Kârî, devamında felsefenin neden haram olduğunu, felsefeyi haram gören âlimlerin sözleriyle temellendirmeye çalışır. Ali el-Kârî, Selef âlimlerin kelâm ilmine neden karşı çıktıklarını yedi madde halinde zikretmiş, bu sebepler arasında, kelâmcıların İslam'ın asıllarından yüz çevirip boş şeylerle uğraşmalarını, insanları şaşkınlığa, sapıklığa, şüphe ve tereddüde sürükleyip düşürmelerini, rey ve mücerred akıl ile hüküm vermelerini, âyet ve hadisleri bırakarak filozofların ve onlara tâbi olan seffihlerin sözlerine kulak asmalarını saymıştır.¹¹⁵ Bu sebeplerden dolayı Ali el-Kârî'ye göre mantık ilmi gibi felsefe ilmiyle de uğraşmak selef ulemâsının ve haleften muteber müfessirlerin ekserisinin icmâ ile haramdır.¹¹⁶ O ayrıca, felsefe ve mantık ilmiyle uğraşmanın haram olduğuna dair bir kitap telif ettiğini ve bu kitapta imâmın felsefeyle uğraşmanın haram olduğu hususunda ortaya koydukları delilleri zikrettiğini ifade etmektedir.¹¹⁷ Abdullah

¹⁰⁶ Bu konu hakkındaki tartışmalar için bk. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 248-249, 254, 269; Karadaş, "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", 117.

¹⁰⁷ Ali el-Kârî, *el-Edeb fî Receb*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1411/1991), 42-44, 47-48, 48-49.

¹⁰⁸ Eser hakkında bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 154; Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 299. Eser daha önce geçtiği gibi Meşhûr Hasen Selmân'ın tahkikiyle aynı adla yayımlanmıştır.

¹⁰⁹ Eser hakkında bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 158.

¹¹⁰ Eser hakkında bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 146; Karadaş, "Alî el-Kârî'nin Hayatı", 298.

¹¹¹ Bursevî'nin bu namazlar hakkındaki görüşü için bk.: Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, 78-87; Sarı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 227-237.

¹¹² Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 95-96; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 257.

¹¹³ Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 97.

¹¹⁴ Özel, "Ali el-Kârî", 2/403.

¹¹⁵ Ali el-Kârî, *Minahu'r-ravzi'l-ezher*, 29-42.

¹¹⁶ Ali el-Kârî, *Minahu'r-ravzi'l-ezher*, 30.

¹¹⁷ Ali el-Kârî, *Minahu'r-ravzi'l-ezher*, 30. Bk. Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 280.

Demir, Ali el-Kârî'nin itikâdî konularda Selefi bir duruş benimsediğini belirtirken,¹¹⁸ bu konuda müstakil bir çalışması olan Çağfer Karadaş onun bu yönüne “Ancak Ali el-Kârî'nin selefiligi kendine özgüdür. Bu, selefilikte Ebû Hanîfe çizgisi diye adlandırabilir.”¹¹⁹ diyerek işaret etmektedir. Bu bağlamda Ali el-Kârî'nin, İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) ilmî kudretlerini takdir etmesi ve onları savunması,¹²⁰ onun Selefi ulemânın görüşlerine sıcak baktığını göstermesi açısından önemlidir.¹²¹

Sonuç

Tam mânâsıyla Muhyiddîn İbnü'l-Arabî hayranı olan Bursevî, onun gibi vahdet-i vücûd fikrini şiddetle savunmuştur. Firavun'un imanı meselesi, Hızır aleyhi's-selâm'ın kimliği ve hayatı meselesi ve Hz. İbrahim'in babası Âzer'in iman üzere ölüp ölmediği meselesi dışında başta yukarıdaki tartışma konuları dahil olmak üzere hiçbir meselede Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye muhalefet ettiğine dair dördüncü bir örneğe rastlayabilmiş değiliz. Bursevî'nin tahlil ettiği pek çok fikrin asıllarını Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde bulmak mümkündür.¹²²

Kendisi mutaassıb bir Hanefî¹²³ ve sûfi olan Bursevî'nin, Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavrı, Ali el-Kârî'nin bahsi geçen tartışma konularının ekserisinde ortaya koyduğu görüşleriyle¹²⁴ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî karşıtı cephe olan Kadızâdeliler tarafında yer almasına bağlamanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira Bursevî'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerhi dışındaki diğer bazı eserlerinde “Şeyh Ali el-Kârî *Şerhu'n-Nuhbe*'de dedi ki”¹²⁵, “Ali el-Kârî'nin *Şerhu'n-Nuhbe*'sinde böyledir”¹²⁶, “*Şerhu'n-Nuhbe*'de olduğu gibi”¹²⁷ şeklindeki ifadeleriyle Ali el-Kârî ve eseri *Şerhu'n-Nuhbeti'l-fiker*'den (*Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*) ismen söz ettiğini tesbit etmiş

¹¹⁸ Demir, “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri”, 195.

¹¹⁹ Karadaş, “Ali el-Kârî'nin Hayatı”, 291.

¹²⁰ bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 8/216-217. krş. Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/504; M. Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 167.

¹²¹ Karadaş, “Ali el-Kârî'nin Hayatı”, 291. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Karadaş, “Ali el-Kârî'nin Hayatı”, 290-291.

¹²² bk. Avcı, *Süfilerin Hadis Anlayışı*, 298.

¹²³ Bursevî'nin Hanefî mezhebine bağlılığını gösteren sözleri için bk. Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 3/158b; (Kasîdecizâde), vr. 412a; a.mlf., *Manevî Ufuklar I Kitâbu'n-Necât*, 113-115. Bu bağlamda İmâm Ebû Hanîfe, ashâbı ve ehli mezhebine karşı aşırı derecede mutaassıp dediği Hatîb el-Bağdâdî'yi şiddetle yerer. bk. Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/13b; (Kasîdecizâde), vr. 8a. Ayrıca bk. Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey), vr. 1/15b; 1/20b; 2/100b; 2/190b-191a; 3/158a-b; (Kasîdecizâde), vr. 13a; 213b-214a; 278a; 412a; a.mlf., *Şerh-i Pend-i Attâr* (İstanbul 1287), 71 (Tuba Onat Çakıroğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin “Şerh-i Pend-i Attâr” (Attâr'ın Pendnâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pendnâme'si İle Karşılaştırılması* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), vr. 28a-28b (s. 131-132); a.mlf., *Manevî Ufuklar I Kitâbu'n-Necât*, 113-115; a.mlf., *Ferâhu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*, 2/4; a.mlf., *Kitâbü'n-Netîce*, 2/226.

¹²⁴ bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/504.

¹²⁵ Bursevî, *Furûku Hakkî*, 33, 66. Ali el-Kârî'nin sözü için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 226, 643.

¹²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/545; a.mlf., *Furûku Hakkî*, 244. Ali el-Kârî'nin sözü için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 471; 575-576.

¹²⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/44. Ali el-Kârî'nin sözü için bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 445.

bulunmaktayız. Buna ilâveten Bursevî'nin muhtelif eserlerinde, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i dışındaki diğer eserlerinden bahsederken “Şeyh Ali el-Kârî'nin *Şerhu'l-Menâsik*'de şöyle dediğini gördüm”¹²⁸, “Bu latife (incelik) Ali el-Kârî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'ye yaptığı şerhte zikredilmiştir”¹²⁹ örneklerinde olduğu gibi bazen müellif ve eser ismi birlikte, “Nitekim Tîbî kâil olmuş ve Alî el-Kârî dahi ona iktida etmiştir”¹³⁰ örneğinde olduğu gibi bazen sadece müellif ismiyle, bazen de “*el-Mefâtih* olarak isimlendirilen *Şerhu'l-Mesâbih*'de böyledir”¹³¹, “*el-Mefâtih*'de”¹³², “*Şerhu'l-Mesâbih*'de böyledir”¹³³, “*el-Cezeriyye*'nin şârihi dedi ki”¹³⁴ şeklinde müellif ismi olmadan eser isimleriyle söz etmesi bu kanaatimizi destekler mâhiyettedir.

Bu kanaatimizi destekleyen diğer bir husus da Bursevî'nin mezkur eserlerini te'lif ettiği tarihler dikkate alındığında, zaman içinde Ali el-Kârî hakkındaki düşüncelerinde olumludan olumsuz yöne veya olumsuzdan olumlu yöne doğru bir kayma olduğu ihtimalinin ortadan kalkmış olmasıdır.

Bursevî'nin Ali el-Kârî ve eserinin ismini bir kez dahi zikretmediği *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* adlı eseri, yazıldığı tarih itibarıyla bu eserlerin en sonuncusu değildir. Bursevî Tekirdağ'da yazmaya başladığı fakat bitiremediği bu eserini 1129/1717 yılında Şam'da tamamlamıştır.¹³⁵ Bu eserlerden *Furûku Hakkî* (1095/1684),¹³⁶ *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl* (1103/1692)¹³⁷ ve *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (1096/1685-1117/1705)¹³⁸ *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* adlı eserinden önce yazmıştır.

¹²⁸ Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, 2/189.

¹²⁹ Bursevî, *Furûku Hakkî*, 337.

¹³⁰ Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, nşr. Sami Erdem, arş. Hikmet Gültekin (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 188 (İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1317/1899, 38).

¹³¹ Bursevî, *Furûku Hakkî*, 277.

¹³² Bursevî, *Furûku Hakkî*, 291.

¹³³ Bursevî, *Furûku Hakkî*, 300.

¹³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/512. Ayrıca bk. 7/185. Bursevî bununla Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye bi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eserini kastediyor (Kenarında Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eseriyle, Kâhire 1302).

¹³⁵ Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İnebey/BEYBEK, Genel, 37), vr. 212b. bk. Sâkıb Yıldız, “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (Erzurum 1975), 117, 119; Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 189; a.mlf., “İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri”, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1432/2011), 1/27; İsmail Güleç, *Mesnevî Şerhi Rûhü'l-Mesnevî - Mesnevî'nin İlk 748 Beytinin Şerhi-İsmail Hakkı Bursevî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 119; Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, 1/21; Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 113. Bursevî, şerhinin asıl metni olan *Nüzhetu'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*'i, talebeliği zamanında 1083/1672'de istinsah etmiş ve kenarlarına yer yer notlar düşmüştür. Bursevî, *Risâletü İbn Hacer fî ilmi'l-hadis* (İnebey/BEYBEK, Genel, 34), vr. 1a; 30a. bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 189.

¹³⁶ Bursevî, *Furûku Hakkî*, 350. bk. Namlı, *İsmâil Hakkı*, 167; a.mlf., “İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri”, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 1/38; İsmail Güleç, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin 'Rûhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2002), 101.

¹³⁷ Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, 2/217. bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 171; a.mlf., “İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri”, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 1/29; Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, 1/25, 32; Güleç, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin 'Rûhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi*, 95.

¹³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/570; a.mlf., *Min vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî min evâhiri Zilhicce min seneti 1116* (Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, 789), vr. 127b-128b; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice*, 2/429-430. *Rûhu'l-beyân*'ın telifinin bu kadar uzun sürmesinin sebepleri için bk. Bursevî, *Min Vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâil Hakkî*, vr. 127b-128a. Ayrıca bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 179;

Bursevî bu eserlerinin bir kısmında Ali el-Kârî ve eseri *Şerhu'n-Nuhbeti'l-fiker*'den (*Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*) ismen söz ederken, diğer bir kısmında Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i dışındaki diğer eserlerinden bazen müellif ve eser ismi birlikte, bazen sadece müellif ismiyle, bazen de müellif ismi olmadan eser isimleriyle söz etmektedir.

Bursevî, Ali el-Kârî'den ismen bahsettiği *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen (Kırk Hadis Şerhi)* adlı eserini ise, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* adlı eserinden 8 yıl sonra 1137/1724 yılı Muharrem ayı sonlarında (Ekim 1724) Bursa'da tamamlamıştır.¹³⁹ Bu tarih Bursevî'nin ölüm tarihi olan 9 Zülkade 1137/20 Temmuz 1725'ten 10 ay gibi kısa bir süre önceye tekabül etmektedir.¹⁴⁰ Bu nedenle *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen* adlı eseri, bu eserler içinde en son yazdığı eseri olması nedeniyle Bursevî'nin görüşlerinin tespitinde belirleyici bir özelliğe sahip olmaktadır.

Bursevî gibi ilmî hayatını başından sonuna kadar vahdet-i vücudçu bir çizgide geçiren bir sûfî için, zaman içinde Ali el-Kârî hakkındaki düşüncelerinde, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*'den önce yazdığı isimleri yukarıda mezkur eserlerindeki tavrından dolayı olumludan olumsuz yöne doğru bir kayma olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*'den sonra yazdığı *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen (Kırk Hadis Şerhi)* adlı eserindeki tavrından dolayı olumsuzdan olumlu yöne doğru bir kayma olduğunu söylemek de o kadar yanlıştır. Zira Bursevî gibi ilim hayatının ilk dönemlerinden itibaren zengin bir kütüphaneden istifade ettiği anlaşılabilir bir ilmî kişiliğin, gerek eserleriyle gerekse görüşleriyle yaşadığı dönem ve sonrasında Osmanlı ilim câmiasında büyük bir etki bırakmış, hatta İbn Âbidîn (öl. 1252/1836),¹⁴¹ Abdülhay el-Leknevî (1848-1886)¹⁴² ve diğer bazı Hanefî âlimlerin hicrî on birinci

a.mlf., "İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri", *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 1/40-41; a.mlf., "İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (İstanbul 2011), 368-369; Güleç, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin 'Rûhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi*, 109; Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, 1/20; Yakup Çiçek, "İsmâil Hakkı Bursevî", *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-İmân)* (İstanbul: Dâruhâdis, 2000), 31-32.

¹³⁹ Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, 528 (Dâru't-Tibâati'l-Âmire baskısı, 303). bk. Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, 204; a.mlf., "İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri", *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 1/27; Güleç, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin 'Rûhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi*, 120; Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, 1/21-22.

¹⁴⁰ Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*, 61.

¹⁴¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn ed-Dımaşkî, *Tenbîhu'l-vülât ve'l-hukkâm alâ ahkâmî şâtîmi hayri'l-enâm ev ahadî's-sahâbeti'l-kiram (Mecmûatü resâil İbn Âbidîn içinde, 1/313-371)* (İstanbul: Dersâdet, 1325/1907), 1/368. krş. Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz fî zemmi'r-revâfiz*, nşr. Meşhûr Hasen Selmân (Ammân: Dâru'l-Eseriyye, 1429/2008), 37 (nâşirin önsözü); Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 96; Özel, "Ali el-Kârî", 2/403.

¹⁴² Leknevî, Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'likâtü's-seniyye ale'l-Fevâidü'l-behiyye (el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye ile birlikte)*, nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sânî (Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1324/1906), 8-9 (1 nolu dipnot). krş. Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz fî zemmi'r-revâfiz*, 36-37 (nâşirin önsözü); Kutlay, *el-İmâm Alî el-Kârî*, 95-96; Özel, "Ali el-Kârî", 2/403.

asrın müceddidleri arasında saydıkları¹⁴³ Ali el-Kârî gibi Hanefî mezhebine son derece bağlı büyük bir âlimin¹⁴⁴ bu tür görüşlerinden haberdâr olmaması düşünülemez.

Öte yandan Bursevî'den (öl. 1137/1725) seksen küsur yıl sonra vefat eden Âkifzâde'nin (öl. 1223/1808 veya 1232/1817), İstanbul müderrislerinden Bayburtlu İbrâhim Efendi'nin (öl. ?) bizzat gördüğünü naklettiği Bursevî'ye ait bir risâlede; Bursevî'nin vahdet-i vücudçu fikirlerinden dönüp bunlardan tevbe-istiğfâr ettiğini gösteren sözlerine yönelik naklini¹⁴⁵ ilginç ve değerli bulmakla beraber, Bursevî'nin kendi eserleri başta olmak üzere Bursevî'den bahseden eserlerin hiçbirinde bu hususu destekleyecek bir bilgiye rastlayamadığımızı da özellikle ifade etmek isterim.

Bütün bu zikredilen hususlardan sonra Bursevî'nin Ali el-Kârî'ye karşı takındığı bu olumsuz tavra neden olabileceğini düşündüğümüz tek bir sebep kalmaktadır ki o da Bursevî'nin kendi şerhinin, Ali el-Kârî'nin şerhinin gölgesinde kalmasını istemediği için böyle bir yöntem ve üslup benimsemiş olabileceği ihtimalidir. Bursevî temel bir kaynak olarak başından sonuna kadar çok fazla istifade ettiği hatta intihal derecesine varacak derecede alıntılar yaptığı bu eserin bilinmesini özellikle istememiş olabilir. Bu yönüyle Bursevî'nin şerhinin, hadis usûlü bilgileri açısından âdeta Ali el-Kârî'nin şerhinin iyi bir hâşiyesi olduğu söylenebilir.¹⁴⁶ Buradaki hâşiyeden kastımızın hadis literatüründe “Bir kitabın gerekli görülen yerlerine yapılan açıklamalar”¹⁴⁷ şeklinde tarif edilen hâşiyeden¹⁴⁸ daha genel anlamda kullanılan “metin’ ve ‘kitap’ üzerine yapılmış, doğru ve yerinde anlamaya, ilmi muhafazaya, devamlılığı sağlamaya ve malumatı olabildiğince kaydetmeye dönük, fonksiyonel ve katılımcı yoğun çabaların bir ürünü”¹⁴⁹ olan hâşiyeye olduğunu

¹⁴³ Hatta Ali el-Kârî'nin kendisi de “tahdîs-i ni'met” kabilinden bu hususu bizzat dile getirmiştir. Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz fi zemmi'r-revâfiz*, 74-75. krş. İbn Âbidîn, *Tenbîhu'l-Vülât ve'l-Hukkâm*, 1/368; Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz fi zemmi'r-revâfiz*, 37 (nâşirin önsözü); Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, 96; Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. İbn Âbidîn, *Tenbîhu'l-Vülât ve'l-Hukkâm*, 1/368; Ali el-Kârî, *Şemmu'l-avâriz fi zemmi'r-revâfiz*, 36-37 (nâşirin önsözü); Kutlay, *el-İmâm Ali el-Kârî*, 95-96; Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403.

¹⁴⁴ Özel, “Ali el-Kârî”, 2/403; Zübeyde Özben, “Hanefîler'in *Mukaddime* Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 36 (İstanbul 2016), 8.

¹⁴⁵ Âkifzâde, Abdürrahîm b. İsmâil el-Amâsî el-Merzifonî, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*. Milli Eğitim Bakanlığı Çorum İl Halk Ktp., 27011, 245-246. [çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998), 299].

¹⁴⁶ Nitekim Necmi Sarı tarafından *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* adıyla yapılan doktora çalışmasının ilgili dipnotlarında, bu hususlara işaret edilmiştir.

¹⁴⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 114; Tevfik Rüstü Topuzoğlu, “Hâşiyeler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419-420; Muhammed Emin Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Hâşiyesinde İbn Hacer'e Yöneltilmiş Tenkidler* (Tokat: Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, 29; Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiyeler alâ Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, 33-34.

¹⁴⁸ Bu yönüyle hâşiyeler, şerhlerden “gerekli görülen yerler” ifadesiyle ayrılmaktadır. Sezai Engin, “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeler Çalışmaları Bibliyografyası”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (İstanbul 2015), 78.

¹⁴⁹ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiyeler Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 19; a.mlf., “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiyeler Meselesine Dair Birkaç Not”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (İstanbul 2010/1), 8-9. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 21-24; a.mlf., “Unuttuklarını Hatırla!”, 11-12; Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Hâşiyesinde İbn Hacer'e Yöneltilmiş Tenkidler*, 29-31; Aysan,

özellikle belirtmek isteriz. Aksi takdirde ilim talebeleri için, özellikle de içerdiği bol miktardaki Farsça ve Türkçe kelime izahlarından dolayı Farsça ve Türkçe bilen talebeler için çok faydalı olabileceğini düşündüğümüz bu şerhe haksızlık etmiş oluruz.

Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı, 32-34, 35-36.

Kaynakça

- Akçay, Mustafa. "Ebeveyn-i Resul Tartışmalarında Zahidu'l-Kevserî'nin Yeri ve Bir Hatanın Düzeltilmesi". *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu 24-25 Kasım 2007* (Düzce 2007), 591-602.
- Akçay, Mustafa. *Ebeveyn-i Resûl Risâleleri*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dînî Konumuna Dâir Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Sakarya 2009), 1-27.
- Akçay, Mustafa. "Kemâl Paşazâde ve "fî Hakkı Ebeveyni'n-Nebî" Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirmesi". *EKEV Akademi Dergisi –Sosyal Bilimler–* 9/22 (Erzurum 2005), 127-142.
- Akçe, Zübeyir. *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Edli Eseri (İnceleme-Metin)*. Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Âkifzâde, Abdürrahîm b. İsmâil el-Amâsî el-Merzifonî. *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûd ve'l-mesmû'*. Milli Eğitim Bakanlığı Çorum İl Halk Ktp., 27011, 165 vr. (229 sayfa). çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998.
- Akman, Mustafa. "Firavun'un İmânı Konusunda Celâleddin ed-Devvânî ile Ali el-Kârî Arasındaki Polemik". *II. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, 9-11 Şubat 2018 Şanlıurfa* (Şanlıurfa 2018), 15-20.
- Akpınar, Ali. "Şemseddin Sivasî'ye Göre Hz. Hızır'ın Kimliği / Mahiyeti". *Osmanlılar Döneminde Sivas: Sempozyum Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007 2* (2007), 121-136.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *el-Edeb fî Receb*. nşr. Meşhûr Hasen Selmân. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1411/1991.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfete'l-A'zam fî (hakkı) ebeveyi'r-Rasûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm*. Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, 298. nşr. Meşhûr Hasen Selmân. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1413/1993.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *el-Esrâru'l-merfûa fî'l-ahbâri'l-mevzûa (el-Mevzûâtü'l-kübrâ)*. nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406/1986.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Ferrû'l-avn mimmen yeddaî (min müddeai) imâne (imâni) Fir'avn*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1186, vr. 7-35. *Mecmûatü resâil fî vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde, İstanbul 1294, 115-163.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Keşfü'l-hidr an emri'l-Hidr*. Süleymaniye Ktp., Fatih, 5327; Esad Efendi, 1446; Ârif Hikmet, 82/24, 211/9. *el-Hazer fî emri'l-Hadır*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dimaşk: Dârü'l-Kalem - Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 1411/1991.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Manzûme fî medhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye li'l-Birgivi*. Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, 150/1, vr. 1-2.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Minahu'r-ravzi'l-ezher fî şerhi'l-Fikhi'l-ekber (Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-ekber)*. nşr. Vehbî Süleymân Gâvcî (Nâşirin *et-Ta'liku'l-müeyesser alâ şerhi'l-Fikhi'l-ekber*'i ile birlikte). Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *el-Minehu'l-fikriyye bi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* [Kenarında Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *ed-Dekâiku'l-muhkeme fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eseriyle]. Kâhire 1302).
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. nşr. Cemâl Aytânî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *el-Mukaddimetü's-sâlime fî havfi'l-hâtîme*. nşr. Meşhûr Hasen Selmân. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî - Ammân: Dâru Ammâr, 1409/1989.

- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *er-Red ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd*. nşr. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza. Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1415/1995. *Vahdet-i Vücud*. çev. Harun Ünal, İstanbul: Gümüş Ofset, 1995. *Risâle fî vahdeti'l-vücûd (Mecmûatü resâil fî vahdeti'l-vücûd* adlı mecmûanın içinde). İstanbul 1294, 52-114.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Risâle fî tefâvuti'l-mevcûdât*. Berlin Ktp., 1639, 3369.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Şemmü'l-avâriz fî zemmi'r-Revâfiz*. nşr. Meşhûr Hasen Selmân. Ammân: ed-Dârü'l-Eseriyye, 2008.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm (Abdülfe'tâh Ebû Gudde'nin takdimiyle). Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Şerhu's-Şifâ fî hukûki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî. *et-Tecrîd fî i'râbi kelimeti't-tevhîd ve mâ yeteallaku bi ma'nâhâ mine't-temcîd*. nşr. Meşhûr Hasen Selmân. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî – Ammân: Dâru Ammâr, 1411/1991.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Anay, Harun. "Devvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Arslan, Ahmet Turan. *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Avcı, Seyit. *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği*. Konya: Ensar Yayıncılık, 2004.
- Aydın, Süleyman. "Kur'ân ve Sünnet Işığında Firavun'un İmânı Meselesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/26 (Çorum 2014/2), 121-148.
- Aydınlı, Abdullah. *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1986.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bardakçı, M. Necmettin. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Isparta 1998), 81-103.
- Baz, İbrahim. *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: OTTO, 2019.
- Beyazîzâde, Ahmed b. Hasen el-Bosnevî. *el-Usûlü'l-münife li'l-İmâmi Ebî Hanîfe*. nşr. İlyas Çelebi, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1416/1996. *İmam Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960.
- Bursevî, İsmâil Hakkî. *Ferâhu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*. İstanbul 1294.
- Bursevî, İsmâil Hakkî. *Furûku Hakkî*. [Mehmet Faruk Çifçi. *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013].
- Bursevî, İsmâil Hakkî. *Kırk Hadis Şerhi*. nşr. Sami Erdem. arş. Hikmet Gültekin. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005. *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1317/1899.

- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Kitâbü'l-Hitâb*. İstanbul 1256. *Manevî Ufuklar II Kitâbu'l-Hitâb*. sadeleştiren İ. Turgut Ulusoy. İstanbul: Hisar Yayınları, 1983.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Kitâbü'n-Necât*. Konya Yazma Eserler, 1789. İstanbul 1290. *Manevî Ufuklar I Kitâbu'n-Necât*. sadeleştiren İ. Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yayınları, 1983.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Kitâbü'n-Netîce*. nşr. Ali Namlı-İmdat Yavaş. 2 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyye (Silsile-i Celvetiyye, Silsilenâme-i Celvetî)*. Millet Ktp., Şer'îye, 1040. İlyas Efendi. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbu's-Silsileti'l-Celvetiyye'si*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Min vâridâti'l-Fakîr eş-Şeyh İsmâîl Hakkî min evâhiri Zilhicce min seneti 1116*. Süleymâniye Ktp., Hâlet Efendi, 789, vr. 56b-222a.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Risâletü İbn Hacer fi ilmi'l-hadîs*. İnebey (BEYBEK), Genel, 34.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Abdüllatîf Hasen Abdurrahmân. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009. *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*. çev. Heyet. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011-2016.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî)*. bk. İsmail Güleç. *Mesnevî Şerhi Rûhü'l-Mesnevî -Mesnevî'nin İlk 748 Beytinin Şerhi- İsmail Hakkî Bursevî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Şerh-i Pend-i Attâr*. İstanbul 1287. Tuba Onat Çakıroğlu. *İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pendnâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pendnâme'si İle Karşılaştırılması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1317/1899. *Kırk Hadis Şerhi*. nşr. Sami Erdem. arş. Hikmet Gültekin. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005).
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. İnebey (BEYBEK), Genel, 35-37. Kasıdecizâde, Süleymâniye Ktp., 46. [Necmi Sarı. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017].
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl*. [Ramazan Muslu ve Ali Namlı. *İsmâîl Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I ve II*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994].
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Tuhfe-i Recebiyye*. bk. Zübeyir Akçe. *İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Edli Eseri (İnceleme-Metin)*. Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *el-Vâridât*. İnebey (BEYBEK), Genel, 67.
- Cengiz, Osman. *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları Çivizâde - Ebusu'ûd - Birgivi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Çakıroğlu, Tuba Onat. *İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pendnâmesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pendnâme'si İle Karşılaştırılması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızedeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çınar, Mahmut. "Ye's ve Be's Halinde İmânın Hükümü: Firâvun'un İmânı Örneği". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi [İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi] [MÜİFD]* 41 (İstanbul 2011/2), 121-142.
- Çiçek, Yakup. "İsmâîl Hakkı Bursevî". *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-İmân)*. İstanbul: Dârulhadis, 2000, 17-38.

- Değaş b. Şebîb el-Acmî. *İbn Arabî akîdetuhu ve mevkıfu ulemâi'l-müslimîn minhu mine'l-karni's-sâdis ile'l-karni's-sâlis aşer*. Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 1432/2011.
- Demir, Abdullah. "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri = The Works of Ottoman Scholars on Abu Hanifa's Article of Faith". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi II* 14/28 (İstanbul 2016), 169-226.
- Devvânî, Celâlüddîn Muhammed ed-Devvânî. *Risâle fî îmâni Fir'avn*. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, 929.
- Ebü'l-Müntehâ, Ahmed b. Muhammed el-Mağnisâvî. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber*. İstanbul 1278.
- Elmalı, Hüseyin. "Birgivi Hakkında Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Söylediği Bazı Şiirler". *İmam Birgivi*. Ed. Mehmet Şeker. 83-101. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Engin, Sezai. "Hadis Litaratüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (İstanbul 2015), 77-98.
- Erul, Bünyamin. "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru". *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 419-438.
- Güleç, İsmail. *İsmâil Hakkı Bursevî'nin 'Râhu'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Güleç, İsmail. *Mesnevî Şerhi Rûhü'l-Mesnevî -Mesnevî'nin İlk 748 Beytinin Şerhi- İsmail Hakkı Bursevî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Güller, Muhammed Emin. *İbn Kutluboğâ'nın Nüzhetü'n-Nazar Hâşiyesinde İbn Hacer'e Yöneltilmiş Tenkidler*. Tokat: Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gündoğdu, Cengiz. "Sivâsî, Abdülmecid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler - Kadı-zâdeliler Mücadelesi". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 37-72.
- Gölcük, Şerafettin - Bebek, Adil. "el-Fıkhü'l-ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gömbeyaz, Kadir. "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri". *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-* (Bursa 2011), 205-232.
- Harman, Ömer Faruk. "Firavun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/118-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn ed-Dımaşkî. *Tenbîhu'l-vülât ve'l-hukkâm alâ ahkâmi şâtimi hayri'l-enâm ev ahadi's-sahâbeti'l-kiram (Mecmûatü resâil İbn Âbidîn içinde, 1/313-371)*. 2 Cilt. İstanbul: Dersâadet, 1325/1907.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-'Askalânî. *ez-Zehrû'n-nadr fî nebe'i (hâli)'l-Hadr*. nşr. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 1425/2004. *Rivâyet İlimleri Açısından Hızır'ın Nübüvvet ve Hayat Meselesi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2006.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. cem ve tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî. 37 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1412/1991.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *Risâle fî'r-reddi alâ İbn Arabî fî da'vâ îmâni Fir'avn (Câmiu'r-resâil içinde)*. nşr. Muhammed Reşâd Sâlim. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, 1405/1984.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr ez-Züra'î ed-Dımaşkî. *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-da'îf*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî-Mansûr b. Abdülazîz es-Simârî. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1416/1996.
- İbn Kemâl (Kemalpaşazâde), Şemseddin Ahmed. *Risâle fi hakkı ebeveyi'n-Nebî (Resâil-i İbn Kemal Paşa içinde yedinci risâle, 77-91)*. nşr. Ahmed Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316/1898.
- İbrâhim el-Halebî, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî. *Nî'metü'z-zer'â fi nusratî's-şer'â*. nşr. Alî Rızâ b. Abdullah b. Alî Rızâ. Riyâd: Dâru'l-Mesîr, 1419/1998.
- İbrâhim el-Halebî, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî. *Tesfihü'l-gabî fi tenzîhi İbn Arabî*. nşr. Ebü'l-Berâ' Alî Rızâ b. Abdullah b. Alî Rızâ el-Medenî. Kâhire: Dâru'l-Meâric, 1429/2008.
- İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmet Efendi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Martı, Huriye. *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi Birgivi Mehmed Efendi*. İstanbul: Dâru'lhadîs, 2008.
- Mehmed Ali Aynî (1869-1945). *İsmail Hakkı Bursalı ve Rûhu'l-Beyan Müellifi*. nşr. İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Büyüyen Ay, 2013.
- Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 13 (15) Cilt. Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Naîmâ, Mustafa. *Târîh-i Naîmâ (Ravzatü'l-hüseyn fi hulâsati ahhârî'l-hâfikayn)*. 6 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.
- Namlı, Ali. *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Târikat Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri". *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâlî ve Tefsiri*. 1/9-38. İstanbul: Erkam Yayınları, 1432/2011.
- Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (İstanbul 2011), 365-385.
- Namlı, Ali. "XVIII. Yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi Tartışmak: İsmâil Hakkı Bursevî'nin Firavun'un İmanı Meselesine Yaklaşımı". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. 475-490. İstanbul: İsar Yayınları, 2018.
- Kalaycı, Mehmet. "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema". *Sahn-ı Semân'dan Dârulfunûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*. ed. Hidayet Ardar – Ali Fikri Yavuz. 431-455. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2017.
- Kalaycı, Mehmet. *Osmanlı Sünniliği Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.
- Karadağ, Çağfer. "Alî el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akîdesine Dönüş Çabası ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Bursa 1993), 287-299.
- Karadağ, Çağfer. *İbn Arabî'nin İtikadî Görüşleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Karadağ, Çağfer. "İsmail Hakkı Bursevî'nin İtikadî Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Bursa 1999), 265-276.
- Karadağ, Çağfer. "Muhyiddin İbn Arabî'nin İtikadî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)* 9/21 (2007), 67-94.
- Karadağ, Çağfer. "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı ve İnanç Boyutu", *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri 30 Nisan-1 Mayıs 2010 Sivas, TSO Konferans Salonu* (2011), 107-124.
- Karagöz, Mehmet. "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler Hareketi", *Türkler* 11 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 65-148.

- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kara, İsmail. "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (İstanbul 2010/1), 1-67.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah. *Fezleke-i Kâtib Çelebi*. 2 Cilt. İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1310.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah. *Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Kevserî, Muhammed Zâhid el-Kevserî. "Ebû Hanîfe'nin *el-Âlim ve'l-müteallim* adlı eserine yazdığı mukaddime". Kâhire 1368/1949.
- Koca, Ferhat. "Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Çorum 2002/1), 73-131.
- Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmâm Alî el-Kârî ve Eseruhu fî İlmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- Leknevî, Abdülhay el-Leknevî. *et-Ta'likâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye (el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye ile birlikte)*. nşr. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sânî. Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1324/1906.
- Özben, Zübeyde. "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 36 (İstanbul 2016), 1-31.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özervarlı, M. Sait. *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Sarı, Necmi. "Birgivi'yi Öven Manzûmelerin Kritiği". *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*. Ed. Mehmet Bayyigit – Mehmet Özkan – Ahmet Ali Çanakçı – Asem Hamdy Abdelghany. 3 Cilt. 3: 578-618. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Sarı, Necmi. *Hadislerde Teşebbüh Yasağı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Sarı, Necmi. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Sarı, Necmi. "Kendi Dilinden İsmâil Hakkî Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti". *KTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Trabzon 2015), 137-157.
- Soyal, Fikret. *Celâleddin ed-Devvânî'nin Firavun'un İmânı Konusundaki Görüşleri ve Ali el-Kârî'nin Eleştirisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Süyûtî, Celâluddîn es-Süyûtî. *er-Resâilü't-tis'u*. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1380/1961.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vakâiyü'l-fudalâ', Şekâiku Nu'mâniyye ve Zeyilleri*. nşr. Abdülkadir Özcan. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tonga, Aydın. *Osmanlı'nın Paralel Devleti Kadızadeliler*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüşti. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uysal, Muhittin. "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Konya 2000), 337-366.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1888-1977). *Osmanlı Tarihi*. 3 ve 4. Ciltler. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

- Vehbî Süleymân Gâvcî. *et-Ta'liku'l-müyesser alâ şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki –Karadaş, Çağfer. “İsmâil Hakkı Bursevî İtikâdî Görüşleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldız, Sâkıb. “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Burûsevi'nin Hayatı”. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (Erzurum 1975), 103-126.
- Yüksel, Emrullah. “Birgivi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.